

AUREL PANTEA

**METAMORFOZELE
LIRISMULUI.
LIRISM ȘI SIMBOL**

(pentru uzul studenților)

EDITURA LIMES
Cluj-Napoca, 2011

Conștiința sa lirică trăiește, astfel, uneori zăbava „între dorința de a compune și teama de a începe”. Într-o canțonă (secțiunea 19), scriitura poetică apare ca o formă de absorbție a neliniștilor, în scriitură realizându-se calmul contemplației („vorbind însă-aduc minții mele pace”). Puterea comunicativă a poemului (canțonei) are, pe de altă parte, potențialul necesar de a declanșa energia Amоруlui în conștiințele celorlalți (cititorilor). Intensitatea contemplației generată de amor provoacă metamorfoza topografiei celeste. Potențialul comunicativ al artei poetice atinge sferele angelice fascinate de intensitatea amorului asimilat de verbul poetic. Acesta, amorul stocat, absorbit de verb, primește calitățile strălucirii, neliniștind și făcând, totodată, elocvenți, îngerii. Beatrice devine ea însăși un sediu al realităților celeste, provocând anagogia celor ce o contemplă. Sesizabil în întreg poemul e faptul că ființa lirică e cuplată, în momentele ei de revelație la realitățile spirituale. Apare ideea, prezentă în *Divina comedie*, a iubirii ca motor al universului. Chiar numai imaginarea dispariției iubirii, întrupată în Beatrice, produce catastrofa lumii. Imaginația dantescă se situează tot timpul în vecinătatea dogmelor creștine. Canțona ce evocă posibila moarte a Beatricei sesizează un spectacol al dezastrelor universului, apropiat de paradigma evanghelică, ce înregistrează catastrofe echivalente la moartea lui Iisus Christos.

CUPRINS

CONCEPTELE DE LITERATURĂ UNIVERSALĂ ȘI LITERATURĂ COMPARATĂ.....	5
Conceptul de literatură comparată.....	9
GENEZA CONȘTIINȚEI SIMBOLICE (OM, SIMBOL, MIT)	14
SIMBOLUL ȘI CONȘTIINȚA SIMBOLIZATOARE	19
ORIGINILE POEZIEI.....	23
Croce și definiția poeziei	26
Limbajul poetic.....	29
LIRISMUL ȘI SUBIECTUL LIRIC	33
1. Subiectul liric și realul poetic	37
2. Adevărul poetic și măștile sale	43
MARILE TEME. IUBIREA.....	52
LIRISMUL, EXPERIENȚA MORȚII ȘI CĂLĂTORIILE SUFLETULUI.....	59
LIRICA EBRAICĂ	67
Limba perfidă, omul orgolios și stricarea proiectului divin în <i>Psalmi</i> lui David.....	67
ORFEU ȘI ORFISMUL (I)	72
ORFEU ȘI ORFISMUL (II).....	77
LIRICA GREACĂ (I)	85
LIRICA GREACĂ (II).....	90
GÎNDIREA DESPRE ARTĂ ȘI LITERATURĂ ÎN PERIOADA GRECIEI CLASICE	98
Platon.....	98
Aristotel	102
POETICA ȘI POEZIA ELENISTICE.....	107
Poetica patristică.....	115
Poezia mistică creștină.....	120
LIRICA LATINĂ.....	142
POEZIA TRUBADURILOR.....	149
POETICA ȘI LIRICA LUI DANTE ALIGHIERI.....	161

© Editura Limes, 2011, pentru prezenta ediție

Str. Snagov, 3/ 19

400420 Cluj-Napoca

Tel. : 0264-544109; 0723-194022

e-mail: edituralimes@yahoo.com

www.edituralimes.ro

ISBN: 978-973-726-615-6

CONCEPTELE DE LITERATURĂ UNIVERSALĂ ȘI LITERATURĂ COMPARATĂ

Amândouă aceste noțiuni, literatură universală și literatură comparată, au cunoscut remarcabile nuanțări în devenirea istorică. Conceptul de literatură universală se referă, în oricare definiție, la totalitatea literaturilor. Începuturile acestui concept se situează în Renaștere – în formula „respublica litteraria”. Acesta, cu conținutul dăruit de gândirea renascentistă se prelungește în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Adrian Marino, în *Comparatism și teoria literaturii*, afirmă că „noțiunea de „civilta letteraria” (și câmpul său semantic în diferite limbi) continuă să existe până în zilele noastre”. Expresia „respublica literelor se referă la ideea de comunitate, solidaritate, unitate, schimburi, renume, cosmopolitism, deschidere progresivă și reciprocă a „literelor” de pretutindeni (cf. Adrian Marino, *op.cit.*). Wellek, Marino, Pageaux insistă asupra unui moment important de definire a literaturii universale, în secolul al XIX-lea, în gândirea goetheană. Este vorba de o convorbire a lui Goethe cu secretarul său Eckermann (în *Convorbiri cu Goethe*), din 31. I. 1827. Cu acest prilej, Goethe lansează formula de „Weltliteratur” (literatura mondială). Într-o astfel de accepțiune, literatura mondială ar solicita studierea tuturor literaturilor lumii, de pe toate continentele. În definiția lui Goethe se prefigura mai degrabă, însă, un deziderat al comuniunii tuturor literaturilor într-o unică sinteză. În această sinteză, fiecare literatură ar introduce particularitățile ei specifice. Ideea goetheană se regăsește în secolul al XX-lea într-o conferință a fondatorului comparatismului latino-american Pedro Henriquez Urena, din 1921: „Idealul civilizației nu este unificarea completă a tuturor oamenilor și a tuturor țărilor, ci conservarea tuturor diferențelor în mijlocul unui

ansamblu armonios”. Antropologul Claude Levi-Strausse, în *Rasă și istorie*, scrie, de asemenea, cu depărtat ecou goethean: „Civilizația mondială nu poate fi altceva decât coaliția la scară mondială a culturilor, fiecare protejându-și originalitatea”. Wellek enumeră și un alt sens al termenului „literatură universală”. În acest sens, mondialitatea literaturii ar îngloba valorile clasice ale literaturii: Homer, Dante, Cervantes, Shakespeare, Dostoievski etc. Acest sens devine incomod pentru cercetătorul ce dorește să abordeze fenomenul „literatură universală” în toată complexitatea sa, în evoluțiile și metamorfozele lui. O accepțiune a literaturii universale e oferită, în 1931, de Paul van Tieghem, în *Literatura comparată*. Distincțiile lui van Tieghem operează între literatura generală și literatura comparată. Astfel, literatura generală ar avea drept obiect direcțiile și modele literare cu caracter transnațional, iar literatura comparată ar fi preocupată de relațiile dintre literaturi. Obiecția lui Wellek: „Nu se poate face o distincție valabilă între influența exercitată de Walter Scott în străinătate și moda internațională a romanului istoric. Literaturile «comparată» și generală se contopesc în mod inevitabil. Probabil că ar fi mai bine să se vorbească pur și simplu de «literatură»”. Ideea de comparatism a lui van Tieghem se concentra asupra studiului surselor și influențelor scriitorilor asupra scriitorilor, a operelor asupra operelor, a direcțiilor literare asupra altor direcții literare etc.

Definiția lui Adrian Marino: Comparatistul român afirmă că literatura universală „se compune din totalitatea sau din «suma» literaturilor, fără excepție”. Această definiție dorește să se detașeze de „perspectiva historicistă și pozitivistă a literaturii”. Accepțiunea sumativă a literaturii universale datează din secolul al XVIII-lea. Marino exemplifică, în acest sens, cu *Della storia e della ragione di ogni poesia*, sec. al XVIII-lea, a lui Francesco Saverio Quadrio. Această lucrare ar constitui o panoramă a tuturor literaturilor cunoscute în epocă. Ideea e reluată în secolul al XIX-lea (J.J. Ampere, H.M. Posnett, Ch. Letourneau. A.N. Veselovski). Această idee atotcuprinzătoare a tuturor literaturilor conține, la Adrian Marino, un accent polemic antieruropocentrist, direcție și concepție care reduceau literatura universală la manifestările spiritului creator european. Unul din comparații europeni al cărui discipol poate fi considerat Adrian

Marino este Etiemble, care susține ideea deschiderii spiritului european spre totalitatea literaturilor din toate timpurile și spațiile geografice și culturale. Conform lui Etiemble, literatura universală ar fi constituită din „toate literaturile, vii sau moarte, din care s-au păstrat urme scrise sau măcar orale și asta fără nici o discriminare de limbă, politică sau religioasă” (cf. Etiemble, *Eseu de literatură (cu adevărat) generală*, (apud Marino, *op.cit.*). Adrian Marino insistă asupra ideii că mai ales literaturile din Est sunt determinate să se integreze modelului de literatură universală, în accepțiunea de mai sus. Acestei accepțiuni i se adaugă o nuanță ce se referă la un criteriu valoric, marcat de altfel și de Wellek: în literatura universală sunt incluse toate capodoperele. Audiența universală a unei opere nu garantează însă și valoarea ei de patrimoniu al umanității. Există opere cu audiență universală, ce se dovedesc, în timp, simple producțiuni mediocre (Marino exemplifică prin *Love story*). Pentru clarificarea statutului de valoare cu adevărat universală nu e de ajuns, în cazul unei opere literare, simpla adeziune a cititorului consumator, nu sunt suficiente nici succesul, nici audiența generalizată. Acest statut devine evident, în schimb, prin întrunirea criteriilor de exigență ale spiritului critic consacrat într-o epocă. Ideea sumativă despre literatura universală este împărtășită și de comparațiști, precum Claude Pichois și André M. Rousseau, în *Literatura comparată* (1967), (pp. 20, 173). Criteriul calitativ, remarcă Marino, îi seduce pe scriitorii și criticii din Est, dornici să integreze valorile universale din literaturile lor ansamblului literaturii universale.

O a doua accepțiune, oferită de Marino, se referă la faptul că operele cu adevărat universale alcătuiesc un Patrimoniu sau „pandemoniu” al umanității. Dar, în acest patrimoniu, până acum, intrau cu preponderență opere care fac parte din literaturile mari, fiind ignorate capodoperele literaturilor mici. Accentul polemic al comparatistului român este extrem de acut, în această privință. El solicită, în acest punct, reformularea conceptului de literatură universală, extrem de restrictiv, până acum, tocmai prin faptul că tratează cu superioritate și, în fond, ignoranță, stocul de capodopere ale literaturilor cu mai mică circulație lingvistică și culturală: „A situa „micile” literaturi în raport cu universalitatea (ca părți componente – istorice și estetice – ale unui ansamblu) și, prin urmare, a le reabilita și

a le recupera în același timp pentru literatura comparată, aceasta este prima revizuire – și cea mai importantă – a noului concept de „literatură universală” „. Polemica lui Marino e, firește, îndreptată spre orgoliul europocentrist și cel americanocentrist, oblojind astfel frustrările marilor valori din culturile mici, marginale, considerate de mâna a doua, în ansamblul universalității.

O a treia accepțiune a literaturii universale are ca premisă „structura identică a fenomenului literar universal”. Aceasta presupune faptul că spiritul uman, în integralitatea răspândirii sale geografico-temporale, este în egală măsură dispus să reflecte lumea și pe sine prin intermediul formelor literare. Literatura devine, în acest sens, „expresia unei calități „poetice” universale, consubstanțiale spiritului uman”. Acest spirit uman creator poate fi și este „adăpostit” în toate culturile lumii. Ideea acestei literaturi universale ca expresie a aceluiasi spirit creator, comun umanității din toate spațiile și timpurile începe să funcționeze încă din secolul al XVIII-lea (Richard Hurd, *Disertație despre ideea poeziei universale*). În romantism, prin frații Schlegel, se afirmă ideea „poeziei universale progresive”, „darul” poeziei fiind egal „răspândit în întreaga lume”. Goethe, cu proiectul său de „literatură mondială”, revine în actualitate, prin Renan (*Viitorul științei* – 1890), J.-J. Ampere (*Amestecuri de istorie literară și literatură*) – 1867), Edgar Quinet, (*Despre unitatea literaturilor moderne*, în *Revue de Deux Mondes* – 1838), Joseph Texte (*Studii de literatură europeană* – 1898), Robert Etiemble (*Câteva eseuri de literatură universală* – 1982).

Accepțiunile de mai sus au declanșat rezervele spiritelor europocentriste, considerate de Adrian Marino excesiv conservatoare. Faptul poate avea și explicații de natură general-culturală, politică și chiar geopolitică. Convergența acestor domenii în realizarea așa doritei Europe unite ar avea consecințe și asupra conceptului de literatură universală și asupra genezei unui nou model cultural european. Adrian Marino propune pentru depășirea tuturor rezervelor o teorie a literaturii universale. Obiectul acestei discipline ar fi „înstituit de unitatea și de totalitatea literaturilor lumii, adică de literatură pur și simplu”.

Conceptul de literatură comparată

După cum afirmă Daniel-Henri Pageaux, literatura comparată, cel puțin formula, a luat naștere în data de 12 martie 1830, la Ateneul din Marsilia. Pageaux citează o afirmație a lui Sainte-Beuve (*Revue des Deux Mondes*, 1-IX 1868), afirmație preluată de Fernand Baldensperger într-un articol inaugural din *Revista de literatură comparată*, în 1921. Formula, chiar ideea de literatură comparată a fost inițiată, pare-se, de Jean-Jacques Ampere, „fiul cunoscutului savant”, care în deschiderea unui curs, a vorbit despre „o istorie comparativă a artelor și literaturilor (prezentă) la toate popoarele”. Pageaux e de părere că afirmațiile lui Ampere ar putea să definească „literatura generală, chiar o anumită teorie a literaturii”. Spiritul comparatist este definit de Pageaux prin descoperirea unei linii „de demarcație între două culturi; ori de câte ori omul declanșează prin descoperirea Celuilalt un dialog cu acesta și deci cu sine însuși”. Comparatismul, în acest sens, ar fi propriu culturilor deschise spre dialog cu alte culturi. Un astfel de dialog este recunoscut în antichitatea greacă (*Istoriile* lui Herodot și în spiritul eschilian – *Perșii*). În cultura latină este citat Tacitus cu lucrarea sa *Germania* Dacă ar fi să remarcăm alte momente „comparatiste”, probabil cel mai incitant este cel oferit de Aulus Gellius, cu *Noapți atice*. Dialogul dintre culturi a existat tot timpul, probabil cel mai acut, în antichitate, în perioada elenistică. Contactul dintre culturile greacă și latină a accentuat un astfel de dialog. Spiritul filosofiei și poeziei grecești a penetrat spațiul culturii latine, generând perspective comparatiste. Spiritul comparației este evident la Plutarh, *Vieți paralele*, dar și în tradiția retorică, la Demostene, Cicero, Quintilian. În Renaștere, este citat Petrarca, prin descoperirea spiritului augustinian, Du Bellay; la sfârșitul Renașterii; comparatismul este prezent în gândirea lui Montaigne. În perioada luministă, abatele Charles du Bos care a fost preocupat de o „abordare comparată între literatură și artele frumoase”. În aceeași perioadă, un eseu redactat în engleză, scris de Voltaire, despre poezia epică, și, de asemenea, o istorie literară a unui iezeit spaniol, Juan Andres, scrisă în italiană, *Despre originea, progresele și*

statutul actual al oricărei literaturi ar ilustra spiritul comparatist. În secolul al XIX-lea, această conștiință comparatistă fără metodă sau, oricum, dominată de ideea paralelismelor, e prezentă în două lucrări ale doamnei de Staël: *Despre literatură* (1800) și *Despre Germania* (1810).

Secolul al XIX-lea e considerat perioada în care se naște veritabilul comparatism, într-un context al proliferării spiritului științific de tip comparativist. Apar, astfel, lucrări dominate de conștiința comparatistă în: lingvistică (*Gramatica comparată a limbilor Europei latine*, de François Raynouard), anatomie (*Anatomia comparată*, de Cuvier), psihologie (*Psihologia comparată*, de Blainville). Apare și un *Curs de literatură comparată*, de Noël și Laplace; de asemenea, un *Curs analitic de literatură generală*, de Nemopucene Lecurcier. Stendhal publică *Racine și Shakespeare*. Victor Hugo publică prefața la drama *Cromwell*. Astfel de lucrări, în considerațiile lui Pageaux, sunt expresia unui „comparativism spontan și amator, opus celui universitar, pe cale de a se naște”.

Comparatismul metodic se naște, deci, în universitățile franceze ale secolului al XIX-lea. Villemain ține un curs la Sorbona, prezentând o panoramă a secolului al XVIII-lea, insistând asupra influenței reciproce dintre Anglia și Franța. Cursuri de literatură comparată țin și Claude Fauriel (Sorbona) Philarete Chasles (College de France) Edgar Quinet, Ferdinand Brunetière (École Normale Supérieure). Brunetière urmărește, în cursul său dezvoltarea literaturii franceze, prin confruntarea cu alte literaturi occidentale, insistând asupra modului cum literatura franceză „a asimilat influențele străine”, trasând o evoluție a genurilor. În cursul său, scrie Pageaux, „Descoperim astfel cele două noțiuni din care se va naște și se va nutri o anumită literatură comparată: evoluție și influență”.

O primă mare sinteză a comparatismului este datorată lui Paul van Tieghem, prin lucrarea sa *Literatură comparată* (1931). Între timp, catedre de literatură comparată apar la College de France (Paul Hazard), în Statele Unite. Apare și *Revista de literatură comparată*, ce dispune de o colecție de studii, *Biblioteca Revistei de literatură comparată*. Lucrarea lui van Tieghem stabilește metoda și direcțiile disciplinei la acea dată. Interesul disciplinei era dominat de studierea

surselor și influențelor. În stadiul actual al disciplinei, interesul comparatist, scrie Pageaux, este dominat de studierea temelor. Studierea influențelor, adică a modului și căilor prin care un scriitor preia forme și idei din texte anterioare, și studiul surselor, „care explică în ce fel un text sau, mai bine zis, un autor se va fi inspirat din texte anterioare și străine” – constituie metodică comparatismului, în 1931. Comparatistul găsea astfel explicații ale similitudinilor dintre două sau mai multe texte literare. În atenția metodei intrau și scriitorii de rang secund, insistându-se asupra rolului acestora în vehicularea ideilor, temelor și formelor literare. Dar misiia esențială era căutarea „izvoarelor”. Comparatistul era, deci, sursolog, studiind, în fond, raporturile dintre diferite literaturi. Literatura comparată se voia, în viziunea lui van Tieghem, o istorie literară mai generală, realizată prin asamblarea unor istorii literare. O lucrare, *Literatura comparată*, e datorată Andreichel Rousseau. Lucrarea prezintă originile și dezvoltarea disciplinei, deci are o perspectivă istorică, insistă asupra schimburilor literare și internaționale (cunoașterea limbilor, călătoriile, instrumentele de schimb, moștenirile culturale, influențele, sursele, imaginile și psihologia popoarelor). Definiște și dezvoltă conceptul de istorie literară generală (alt nume al literaturii comparate, în tradiția lui van Tieghem), urmărește istoria ideilor și teme; de asemenea morfologia literară, estetica traducerii, structurile literare permanente și variantele particulare. Definiția literaturii comparate, în această lucrare: „Literatura comparată este arta metodică de a apropia, prin cercetarea raporturilor de analogie, înrudire și influență, literatura de alte domenii de expresie sau de cunoaștere, faptele și textele literare între ele, distanțate sau nu în timp și spațiu, cu condiția ca ele să aparțină unor limbi sau culturi diferite, și să fie integrate într-o tradiție comună, în vederea descrierii, înțelegerii și justei lor aprecieri”.

O soluție a comparatismului este oferită de poetică și teoria literaturii; este vorba despre intertextualitate, concept dezvoltat de Julia Kristeva și *Semeiotike* (1969). Ideea de intertextualitate pornește de la faptul că orice text este constituit dintr-un „mozaic de citate”. Într-un text se produc fenomene de absorbție și transformare a unui singur text sau mai multora. În concepția lui Roland Barthes (*Teoria textului*), orice text, în acest sens, este un intertext. Textul obținut din alte texte